

УДК 94 (438) “19”

Юрій Давиденко

ПІДПІЛЬНІ ВІЙСЬКОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛЬСЬКИХ НАРОДОВЦІВ У 1939-1944 рр.

Друга світова війна та втрата Польської незалежності послужили своєрідним поштовхом для виникнення та розгортання на теренах окупованої країни широкомасштабного руху Опору, складовою частиною якого являлись підпільні цивільні та військові організації. Становлення військових організацій, особливо на початковому етапі окупації 1939–1940 рр., процес досить неоднозначний та складний. Кожна з них репрезентувала окремі політичні сили, мала власну програму дій, цілі, концепцію збройної боротьби. Серед значної кількості військових організацій, які створювались політичними рухами Польщі, без сумніву провідну роль відігравали представники довоєнного “Обозу Народно Радикального” (ОНР), що об’єднували в своїх рядах значну частину польської людності.

Зазначимо, що питання фундації політичних та підпільних військових структур партії ОНР ніколи не були предметом окремого дослідження в радянській історіографії. У працях науковців розглядалися лише загальні сюжети історії польського руху Опору, його етапи, основні напрямки, при цьому головна увага акцентувалася на структурній розбудові та бойовій діяльності лівих військових організацій, зокрема, Гвардії Людової, яка дотримувалася радянських форм боротьби з окупантами [1]. Це пояснюється класово-партійним підходом до вивчення проблем руху Опору на території СРСР.

Зауважимо, що на відміну від радянських колег польська історіографія соціалістичної доби приділяла достатньо уваги досліджуваній темі, а історичні розвідки польських істориків вирізняються багатоплановістю та комплексністю у висвітленні проблематики польського руху Опору та його складових частин – нелегальних військових організацій [2].

Гідний внесок у наукову розробку розглядуваної проблеми в період другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. зробили емігрантські полоністичні центри досліджень. Зокрема, видавництво "Культура" в Парижі на сторінках кварталника "Історичні зошити (Зешити історичні)" систематично публікувало історичні розвідки, рецензії, спогади, присвячені розвитку військових організацій руху Опору в контексті становлення “польської підпільної держави”.

Важливу групу досліджень склали роботи польських істориків, що побачили світ після краху тоталітарного режиму в Польщі. Саме в цей період автори праць сконцентрували свою увагу на процесах організаційного становлення військових формувань еміграційного уряду, зокрема Союзу збройної боротьби (ЗВЗ) та Армії Крайової (АК) [3].

Наголосимо, що окремі аспекти проблеми, яка розглядається, певною мірою висвітлювалися в роботах сучасних українських істориків, зокрема, А. Русначенко та І. Ільюшина [4]. Проте, поставлене нами питання не було предметом спеціального вивчення.

Мета даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу джерел, наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених висвітлити особливості становлення та організаційної розбудови військових підпільних структур народово-радикального табору в 1939–1944 рр.

Хоча підпілля та військові організації і групи, пов'язані з еміграційним урядом, були добре структурно розбудованими і мали політичний вплив на польську людність, все ж, певно, частина населення перебувала в опозиції до них. Це стосувалось насамперед радикальної націоналістичної частини ендеків, які входили до довоєнного ОНР.

Вже в перші місяці окупації вони створили Організацію Польську (ОП), що розпочала розбудовувати свої цивільні та військові структури. У своїй політичній конспіративній діяльності ОП стояло на досить радикальних позиціях, постійно критикуючи ЗВЗ за те, що вона не проводить енергійної боротьби з демократичним і робітничим рухом, а активний збройний опір проти німців на початковому етапі окупації вважала недоцільною. Цікавим є той факт, що ОП на початку 1941р. у своїх програмних документах зазначала, що “окупація є періодом в якому німці допомагають зробити їм чорну роботу – ліквідують євреїв, ліберальні і комуністичні елементи” [5, с. 12]. Основним своїм завданням організація вважала збройну боротьбу з комуністичним рухом. Саме для цього при ОП було створено в грудні 1939 р. військове формування – “Союз Ящурів”, на чолі якого став В. Козловський. Його основу становили члени “Гданської охорони”, “Маршу млодих”, які входили до передвоєнного “Обозу Народово-Радикального” (ОНР) та мали досвід конспіративної роботи. Серед них були В. Марцинковські, Т. Сальські, О. Вавшковіч. Цікаво, що назва військової структури походить від створеного польською шляхтою на Помор’ї в XIV ст. “Союзу Ящурів” для боротьби з Тевтонським орденом.

У початковий період члени організації створили розгалужену територіальну структуру, виробили концепцію збройної боротьби. Вона складалась з таких відділів: організаційного, який очолював Віктор Радзісевські, розвідувального, що був під контролем Вітольда Голстомські, операційного на чолі з Фадеєм Богусзевським, а також освітньо-виховного.

В організації був прийнятий традиційний поділ на округи, повіти, гміни. Структурно вона складалась: округ Варшава-місто, округ Варшава-воєводство, Краківський округ, а також Люблінський, Кельцький, Ченстоховський, Мазовецький, Білостоцький та Львівський, а також округ Помор’я, куди входили Познань, Лодзь та Сланськ [6].

Командування над ними здійснювали: військовий комендант, командир відділів і комісар. Найбільш чисельними та впливовими були відділи у

Варшаві (близько 1,5 тис. членів) та Кельції (2 тис.). За період 1939–1942 рр. відмічається кількісне зростання організації. За даними польських дослідників на 1942 р. вона нараховувала близько 7 – 10 тис. членів [7, с. 165].

Окремо слід проаналізувати ідеологічну платформу СЯ. Так, основними напрямками діяльності були: боротьба за незалежність Польщі від гітлерівської Німеччини і СРСР, відновлення польської держави з довоєнним східним кордоном, приєднання Східної Пруссії, депортації німецького населення по війні, перебудова післявоєнної Польщі в дусі концепції католицької держави польського народу через здійснення національного перевороту, знищення комуністичних елементів у державі.

Однак, враховуючи ситуацію, що склалась в польському русі Опору на початковому етапі пріоритетними завданнями були: налагодження розвідувальної діяльності, саботаж, ідеологічна просвітницька робота, проникнення членів організації до німецьких окупаційних установ.

Значну увагу члени військової структури приділяли видавництву періодичної конспіративної преси. Так, на шпальтах нелегальних газет “Окоп”, “Народ і військо”, “Польська пресова інформація” містились дані про перебіг дій на фронтах, аналізувалась ситуація в польському русі Опору, лунали заклики до боротьби з окупаційним режимом. Однак видавнича діяльність організації значно знизилася після 17 червня 1942 р., коли гестапо виявило місцеперебування головної друкарні, а також складу друкованих матеріалів, в якому знаходилось 10 тис. плакатів, брошур, листівок.

Відмітимо той факт, що гестапо цікавилось діяльністю “Союзу Ящурів”, яка була досить ефективною, враховуючи її антинімецьку спрямованість. Так, у 1940 р. утворився відділ "Zonderkommando Z.I", який здійснював заходи щодо ліквідації сітки розвідки на території Західної Польщі та на теренах Німеччини [8, с. 111].

Зазначимо, що серед діячів Стронніцтва народowego (СН), які відійшли від політичних та ідеологічних концепцій ОНР, вже у жовтні 1939 р. виникає ідея про створення ще однієї власної військової організації. Причиною цього стала програмна теза СН про те, що лише та політична сила зможе претендувати на владу у повоєнній країні, яка має власні військові підрозділи. І тому на засіданні Головного Комітету СН в другій половині жовтня приймається рішення про розбудову партійного військового формування та його територіальної мережі. Відразу розпочинаються роботи по створенню Головного Командування, розробляється політична програма. Згідно з прийнятими рішеннями, на першому етапі діяльності організації не давали певної назви, що було продиктоване умовами конспірації. Також зазначалось, що до її лав можуть входити не тільки члени СН, а й позапартійні, однак вступ до неї не передбачав автоматичного прийняття в СН. В організаційному відношенні військового формування підпорядковувалось Головному Комітету СН у правах політичних, кадрових, фінансових, однак у

військовій сфері мало повну самостійність. Крім того, керівництво СН забороняло їй співпрацювати з іншими військовими групами польського руху Опору.

Дискусійним виявилось питання і про головного коменданта військової організації. Спочатку на цю посаду пропонувався член Головного Комітету СН генерал М. Зегота-Янушайтіс. Однак члени ГК СН не знали його місцеперебування і тому функції коменданта були передані А. Демидецькому.

Наступним організаційним етапом розвитку військової організації став листопад–грудень 1939 р., коли вона отримала назву “Народова Організація Військова” (НОВ) [9]. Також в цей період для поповнення кадрового потенціалу її головне командування розпочало переговори про об’єднання з військовими групами “Обозу Народового”. У результаті цього в першій половині листопада 1939 р. до НОВ передали свої підрозділи “ОНР-Фаланга”, однак об’єднавча акція була нетривалою і вже на початку 1940 р. військові структури ОНР покидають її лави.

Важливим моментом для подальшої діяльності організації стало прийняття її програми та розбудови структурно-територіальної мережі у грудні 1939 р. Зокрема основними програмними моментами були:

1. Ведення війни до переможного кінця;
2. Об’єднання в боротьбі проти окупантів всіх політичних сил, всього польського народу;
3. Збереження господарських та культурних цінностей в умовах окупаційного режиму;
4. Продовження розбудови організації, яка б охопила своїм впливом весь край [10].

У період жовтня 1939 – січня 1940 рр. було остаточно сформовано структурно-територіальну мережу організації. Вона складалась з 22 округів – Варшава-місто, Варшава-округ (воєводство Варшавське), Лодзь, Радом, Опошно, Кілець, Ченстохов, Каліш, Познань, Куявія, Данбровський басейн, Горний Сланськ, Краков, Ржешов, Львов, Люблін, Замост’є, Білосток, Вільно.

У грудні 1939 р. був реорганізований склад Головного командування організації. Замість А. Демидецького, який відбув за кордон, виконуючим обов’язки головного коменданта був призначений Б. Казубовський. Паралельно з цим пройшла реорганізація відділів організаційного і пропаганди. Разом з тим, наприкінці грудня 1939 р. організація розгорнула активну пропагандистсько-видавничу діяльність за сприянням центрального відділу пропаганди СН під керівництвом В. Трошанко. Почали виходити друком конспіративні видання “Боротьба (Валка)”, “Справа Народова”, “Поляк”, “Солдат Великої Польщі”.

Ще одним важливим напрямом діяльності НОВ в період січня-березня 1940 р. стало налагодження перемовин з військовими організаціями на терені цілого краю, що перебували на ідеологічних позиціях

народовського руху з метою об'єднання і поповнення людськими ресурсами. У результаті цієї акції до складу НОВ і СН увійшла досить багаточисельна “Таємна організація Народова”, що діяла у Сланську, а також близько 10 дрібних військових груп. Особливу увагу керівництво НОВ звертало на об'єднавчі процеси з військовими формуваннями, що діяли на території “приєднаних земель”. Так були досягнуті домовленості про спільну співпрацю з організацією “Вітчизна”, що діяла на теренах Познанського і Поморського воєводства. Крім того, з огляду на те, що керівник організації “Гриф Поморський” С. Врища до 1939 р. був членом СН на Помор'ї, представники НОВ відправили до нього емісарів з пропозицією про входження до лав організації. Однак переговори закінчились безрезультатно.

Разом з тим, вже з січня 1940 р. керівництво ЗВЗ робить спроби налагодити переговорний процес про входження військових структур СН до його складу. Цей факт викликав неоднозначну реакцію серед представників СН і ГК НОВ. На лютневому засіданні президії СН виникла бурхлива дискусія із зазначеного питання. Більшість виступала за те, що не допустимо підпорядкувати НОВ до складу ЗВЗ, бо останній знаходиться під значним впливом санаційних елементів. Однак існувала й інша точка зору, яку репрезентувала так звана “військова опозиція”. До неї відносився насамперед керівник другого відділу ГК НОВ Л. Наймороздзькій. Він зазначав, що з огляду на те, що НОВ має брак професійних військових кадрів, рано чи пізно вона буде змушена увійти до складу ЗВЗ, що декларує себе як загальнопольська військова організація.

Зазначимо, що період початку 1940–1941 рр. був несприятливим для діяльності НОВ. Саме в цей час німецька влада розпочала масові депортації польської людності з “приєднаних територій” – Помор'я, Сланська, Данбровського басейну, Лодзі. Крім того, гестапо здійснило масові арешти активних членів СН та НОВ. У результаті цього на кінець 1941 р. організація СН на Познанщині і Лодзі була розгромлена. Лише на теренах Познанщині німецькими каральними органами було заарештовано 720 чоловік. Паралельно з цим аналогічні репресивні заходи проти НОВ були розгорнуті на території ГГ. Так, у травні 1941 р. було ув'язнено керівництво Варшавського округу СН та члени президії С. Рубарській, С. Ніебудяк та ін.

Період репресій зумовив новий етап у діяльності НОВ. Було реорганізовано головне командування НОВ, де ключові посади посіли кадрові офіцери, що були прихильниками об'єднання з ЗВЗ. Зазначимо той факт, що частіше офіцерів спеціально було направлено із ЗВЗ до НОВ, щоб сприяти консолідаційним процесам. У результаті цього головний комендант Б. Козубевський залишив свою посаду, а на чолі організації став кадровий офіцер С. Рокіцький.

У результаті цього були утворені нові відділи, зокрема військово-операційний. До його компетенції належала розробка військових

інструкцій, керівництво бойовою підготовкою членів організації, створення військових інструкторських шкіл у Варшаві та округах.

Ще одним відділом, що був організований в цей період, був відділ транспортного забезпечення, що збирав інформацію про пересування німецького військового транспорту територією країни. Паралельно з реорганізацією військових структур НОВ у цей час відбуваються певні організаційні зміни і у політичному крилі СН.

Насамперед були створені нові підвідділи у складі Центрального відділу пропаганди – технічний, організаційний, видавничий. До їх основних завдань входила ідеологічна, пропагандистсько-видавнича діяльність. За сприяння зазначених підрозділів на території Варшави були створені освітні курси для молоді. Крім того, в 1942 р. було утворено Бюро історичне, що мало досліджувати діяльність окупантів на території країни і висвітлювати роль СН у збройній боротьбі польського народу.

Ще однією нагальною проблемою, що постала перед організацією в 1942 р., було питання її співпраці з ЗВЗ. Як зазначалось вище, на початковому етапі окупації лідери НОВ не пристали на пропозицію керівництва ЗВЗ та емігрантського уряду про об'єднавчий процес. Однак враховуючи умови окупаційного режиму та внутрішні процеси у русі Опору в березні 1942 р. керівництвом ЗВЗ були ініційовані переговори про можливість входження військових формувань СН до його складу. У свою чергу, керівництво СН розглядало можливість об'єднання, однак ставило перед ЗВЗ ряд вимог. Зокрема, обмежити в ній політичний і військовий вплив санаційних елементів [11]. Крім того, актив СН вважав, що входження до складу ЗВЗ інших військових організацій і груп послабить вплив лівих політичних сил у країні.

Активні переговори між представниками двох організацій розпочались в травні 1942 р., а вже влітку внаслідок наказу генерала Сікорського НОВ підпорядкувалась ЗВЗ [12, с. 114]. Так, до ЗВЗ відійшли центральні округи НОВ. Однак частина округів НОВ не підпорядкувалась ЗВЗ і утворила військову організацію у вересні 1942 р. “Народові сили збройні”. На чолі з З. Озієвичем керівництво НСЗ мало власну політичну програму та концепцію збройної боротьби. Зокрема, головним ворогом Польщі вважали СРСР та комунізм, пропагувались ідеї антисемітизму. У період 1942–1943 рр. нараховувала у своєму складі близько 70 тис. бійців і вела активну боротьбу проти загонів Гвардії Людової. Тільки в 1943 р. вони знищили п'ять загонів ГЛ. У період після 1943 р. НСЗ спрямувала свою збройну боротьбу виключно проти комуністичних організацій, а після вступу на території Польщі Радянської Армії та Народного Війська Польського активно діяла в їхньому тилу. Відмитимо той факт, що окремі збройні структури НСЗ діяли на території Польщі до кінця 40-х рр. ХХ ст.

Таким чином, у період з 1939 по 1943 рр. політичні структури народово-радикального табору створили власні військові підрозділи на

теренах окупованої країни, що мали власну концепцію збройної боротьби і були складовими частинами польського руху Опору.

Джерела та література

1. Григорьянц Т.Ю. Оккупационная политика фашистской Германии в Польше (1939–1945). – М., 1975. – 280 с.; Семиряга М.И. Борьба народов Центральной и Юго-Восточной Европы против немецко-фашистского гнета. – М., 1985. – 360 с.
2. Tryc R. Polskie organizacje konspiracyjne w kraju w latach 1939 – 1945 // *Wojskowy przegląd historyczny*. – 1966. – №4. – S.256
3. М. - Ney. - Krwawisz Komenda Główna Armji Krajowej 1939-1945. – Warszawa, 1990. – 519 s.; Fijałka M. 27 wołyńska dywizja piechoty АК. – Warszawa, 1989 – 227 s.; Mazur G. Bjuro Informacji I Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939-1945. – Warszawa, 1987. – 283 s. Armia Krajowa / Red. K. Komorowski – Warszawa, 2000. – 460 s.
4. Ільюшин І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). – К., 2009. – 399 с.; Русначенко А. Українсько-польське протистояння // *Сучасність*. – 2001. – №10.
5. Jaworski. S. Związek Jaszczurczy i Narodowe Sily zbrojne 1939–1947. – Chicago, 1982. – 320 s.
6. Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie. Centralny Wydział. Stronictwo narodowe. Wydział organizacyjny. – Sygn. 2191/1. K. 60.
7. Szweigert B. Podziemne formacie zbrojne “Obozu Narodowego” // *Wojskowy przegląd historyczny*. – 1961. – №1. – S. 160-235.
8. Hersog L. Redzimocnyk L. Walka zbrojna narodu polskiego pod okupacja hitlerowska w swietle dokumentow Wermachtu // *Wojskowy przegląd historyczny*. – 1966. – № 4. – S. 92-118.
9. Siemaszko Zbigniew S., Narodowe Sily Zbrojne. – Warszawa: MON., 1985. – 209 s.
10. Szweigert B. Podziemne formacie zbrojne “Obozu Narodowego” // *Wojskowy przegląd historyczny*. – 1961. – №1. – S. 226.
11. Tarnogradsky T., Ryszard T. Polskie organizacie konspiracyjne w kraju w latach 1939-1945 // *Wojskowy przegląd historyczny*. – 1966. – №4. – S. 50-274.
12. Narodowe Sily Zbrojne. Dokumenti. Struktury, personalia. T. 2 / L. Zebrowsky. – Warszawa, 1996. – 226 s.

Summary

The article is devoted to study formation problems of secret military organizations of Polish Opposition movement in 1939-1943. On the basis of historiography and historical documents and facts analysis social and political preconditions of Polish civil secret organizations and military formations are researched at the beginning of country occupation.